

II. Bayezid Dönemi Kalemışlerinde Bir Üslûp: Yaprak Çıkıntıları

MUAMMER SEMİH İRTEŞ¹ ALİ FUAT BAYSAL²

¹ Mimar-Nakkaş, Nakkaş Tezyini Sanatlar Merkezi, İstanbul, Türkiye,
semihirtes@gmail.com (Sorumlu Yazar/ Corresponding Author)

² Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel
Türk Sanatları Bölümü, Konya, Türkiye, afbaysal@gmail.com

Geliş Tarihi / Received Date : 14.04.2021
Kabul Tarihi / Accepted Date : 28.06.2021
Yayın Tarihi / Published Date : 30.06.2021

Atıf/ Cite as

İrteş, Muammer Semih – Baysal, Ali Fuat. “II. Bayezid Dönemi Kalemışlerinde Bir Üslûp: Yaprak Çıkıntıları”. *İstem*, 19/37 (2021): 125-140. <https://doi.org/0.31591/istem.959181>

Öz

Osmanlıların XV. yy. tezyinatında farklı tasarımların kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu farklılıklar Yeşil Külliyesinin tasarımcısı olan Nakkaş Ali bin İlyas Ali'nin ortaya koyduğu ve XV. yüzyıl boyunca farklı yorumlar ve detaylardaki yenilikler ile devam etmiştir. Sözü edilen üslûp yüzyıl boyunca hatta XVI. yy. ilk çeyreğinde dahi etkisini sürdürmüştür.

XV. yüzyıl Edirne yapılarındaki ve Bursa Muradiye Türbelerindeki kalemışlerini incelediğimizde hepsinde bir üslûp birliğinin varlığı dikkat çekmektedir. Öncelikle Cem Sultan Türbesi olmak üzere, Şehzade Mahmud, Mükrim Hatun, Şifa Hatun, Gülrûh Hatun türbelerinde var olan bu biçimlerin benzerleri, II. Bayezid döneminde yenilendiği kitabesinden anlaşılan Konya Mevlana Türbesi (Kubbe-i Hadrâ)'nin nakışlarında da görülmektedir.

Selçuklu tezyinatında benzerleri bulunmayan birçok motif bu dönem tasarımlarında zevkle kullanılmıştır. Kullanılan bu motiflerden bir tanesi de dönem yapılarında sıklıkla karşılaştığımız ve makalemizde yaprak çıkıntısı diye tanımladığımız motiftir. Günümüze ulaşamayan pek çok kalemışlerinin içerisinde günümüze kadar gelme şansını elde eden bu nadir örnekler sözü edilen türbeler içerisinde yer almaktadır.

Genel tasarım içerisinde farklı alanlarda kullanılan bu tezyini biçimlerin kaynaklarımızda belirli bir isimle tesmiye edilmemesi ve kayıt dışı kalması sonucunda bunların tanımlanması ve terminolojimize kazandırılması gerekmektedir. Ancak makalemizin oluşturulmasındaki esas gaye, bu şekillerin isimlendirilmesinden ziyade öncelikle sanat camiasına tanıtılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kalemışı, Yaprak Çıkıntısı, Muradiye Türbeleri, Bursa Üslubu, Tezyinat.

Abstract

An Interior Design Style in the Bayezid II Period: Leaf Protrusions

It is noteworthy that Ottoman artists used different designs in 15th century decorative art. Along with different artistic interpretations and innovations, these differences continued throughout the 15th century itself in those details introduced by Nakkaş Ali bin İlyas Ali, the design-

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

ner of the Yeşil Külliye (Green Complex). The style in question continued to be effective throughout the 15th century and even in the first quarter of the 16th century.

On examination of the interior designs in the 15th century buildings in Edirne and the tombs of Muradiye complex in Bursa, the presence of a common style among these designs is striking. These similar styles, which exist primarily in Cem Sultan, Şehzade Mahmud, Mükrimme Hatun, Şifa Hatun, Gülrûh Hatun tombs can also be seen in the decorations of Konya Mevlana Mausoleum (*Kubbe-i Hadrâ*), which is understood from its inscription as having been restored during the Bayezid II period.

Many motifs that are not found in the Seljuk decorations were pleasingly used in the designs of this period. One of them is the motif, which is frequently encountered in the structures of that period, and which we define as 'leaf protrusion' in this study. These rare examples have survived until today, while many other interior designs, which have proven less fortunate in this regard, are present in the abovementioned tombs.

These decoration styles, which are used in different areas within general design works, have not been specifically named in our sources and which have been left unrecorded; therefore, these need to be defined and incorporated into the terminology of Turkish decorative art. However, the main purpose of this paper is to introduce these artistic images to the community of art rather than naming them.

Keywords: Interior design, Leaf protrusion, Muradiye Tombs, Bursa style, Decoration.

Giriş

Osmanlı tezyinatının başlangıcını teşkil eden XV. yüzyıla ait kalemişi örnekleri maalesef günümüzde az sayıda bulunmakta ve muhafaza edilmektedir. Döneme ait mevcut yapıların bir kısmında var olan bu kalemişi tasarımların motifleri, renkleri ve üslubu devrin tezyinat anlayışını kavrayabilmemize örnek teşkil etmesi açısından önemli değerlerdir. Osmanlı tezyinat sanatının sürecini takip edebilmek, motif ve desenlerin analizlerini yapabilmek için bu örnekler ihtiyacımızın olduğu bir gerçektir.

XV. yüzyıl Osmanlı tezyinatı için önemli bir dönemdir. Beylikten imparatorluğa geçiş sürecinin bir parçası olan bu dönemde Timur'un Anadolu seferi ve akabinde ortaya çıkan fetret dönemi Osmanlı tezyinat sanatı açısından önemlidir. Yüzyılın ilk çeyreğinde Nakkaş Ali ile Bursa'da başlayan bu sürecin daha sonra 763/1362 yılında başkent olması nedeniyle Edirne'de devam ettiği hatta XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar etkisini sürdürdüğü görülmektedir.¹

Nakkaş Ali ve ekibinin ortaya koyduğu tezyinat anlayışında tasarım zenginliğinin ve abartının söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Mimari yapının duvar, kubbe veya tavan gibi birimlerin yüzeyleri tamamen müzeyyen olduğu bir gerçektir. Bir tasarım ustası olduğunu düşündüğümüz nakkaş Ali'nin Semerkant nakışhanelerinde bir müddet çalıştığı ve ardından Bursa'ya dönerek kurmuş olduğu atölyesinde pek çok öğrenci yetiştirmiş olduğu tarihi kaynaklarda belirtilmektedir.² Bu noktada şunu ifade etmek gerekir ki, Nakkaş Ali'nin öğrencileri içerisinde de üslup birliği olmasına karşın farklı tasarımların ortaya konduğu görülmektedir. Yüzyılın başında inşa edilen Bursa Yeşil Külliyesi'nde Tebrizli ustaların çalışmış olduğu hem kaynaklardan hem de yapıların çeşitli bölümlerinin

¹ A. Süheyl Ünver - Mehmet Zeki Pakalın, *Bursa'da Fatih'in oğulları Mustafa ve Sultan Cem ve Türbeleri* (Bursa: Bursa Halkevi Yayınları, 1945), 54; Celal Esad Arseven, *Türk Sanatı ve Tarihi, Menşeiinden Bugüne Kadar* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1946), 238.

² Serpil Bağcı, "Erken Osmanlı Kalemişleri Üzerine Bazı Gözlemler", *In Memoriam İ. Metin Akyurt ve B. Devam Anı Kitabı*, ed. Armağan Erkanal (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1995), 34.

deki imzalardan anlaşılmaktadır.³

Dönemin tezyinat programında yoğun şekilde rûmî, hatâî ve geçme motifleri kullanılmıştır. Bununla birlikte ana kompozisyon içerisinde dikkat çeken bir takım şekillerin tezyin unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir. Dönemin öncesinde ve sonrasında tasarılarda çok rastlanmayan özellikle II. Bayezid Dönemi türbe nakışlarında dikkat çeken bu tezyini unsurların bir tanesi de çalışmamıza konu edindiğimiz *yaprak çıkıntısı* olarak tanımladığımız şekillerdir.⁴

Dönemin Bursa Muradiye Türbeleri ve Konya Mevlana Türbesi kalemîşi tasarımları üzerinde yaptığımız incelemelerde dikkatimizi çeken bu biçimlerin devrin bir üslubu olduğu görülmektedir. Nakışlardaki bu farklı motifin benzerini Edirne Üç Şerefeli Camii nakışlarında görmüş olsak da mevcutlar dikkate alınarak ilk defa 884/1479'da inşa edildiği kabul edilen Bursa Cem Sultan Türbesinde uygulandığını söyleyebiliriz.⁵ Z. Tanındı Hasan b. Abdullah ve Fazlullah b. Arab isimlerini zikretmiş olsa da,⁶ söz konusu türbelerin iç mekânını tezyin eden nakkaşların imzaları olmadığı için kim veya kimler oldukları konusunda kesin bilgimiz yoktur. S. Ünver de İstanbul'un fethine kadar olan süreçte dönemin ressam ve müzehhiplerini tanıma, yazma konusunda aydınlık bir dönem olmadığını ifade etmekle birlikte Baba Nakkaş olarak anılan Mustafa Efendi'nin Topkapı Sarayının Bayezid divanhanesinin kubbelerini nakşettiğini yazar.⁷ Mevlana Türbesindeki kitabede Halepli Abdurrahman ismi açıkça zikredildiği için tereddütler izale edilmiştir.⁸ Tasarımlardaki desen benzerliği ve üslûp birliği sebebiyle nakışların aynı ekolden yetişmiş nakkaşlar tarafından uygulandığını tahmin etmek zor değildir. Bu tahmin bizleri daha önce açıkladığımız şekilde Bursa mektebine götürmektedir.

1. Örnek Yapılar

Makalemizin konusunu oluşturan yaprak çıkıntısı örneklerinin yoğun şekilde görüldüğü mimari yapılara tarihi açıdan göz attığımızda II. Murad'ın bir eseri olan Bursa Muradiye Külliyesi önemli yer tutar. Külliyenin parçası olan Muradiye türbeleri bir hanedan mezarlığı olarak Kanuni dönemine kadar önem arz etmiş, imparatorluğun ilk çağını bitiren bir işaret olarak değerlendirilmiştir.⁹

Cem Sultan Türbesi olarak bilinen türbenin aslında Fâtiş Sultan Mehmed'in büyük oğlu Şehzade Mustafa (ö. 879/1474) için yaptırılmış olduğu, kubbe içindeki nakışlarda bulunan "*Sultan Mustafa*" ve "*rahmetullah*" yazıla-

³ Zeren Tanındı, "Sultan II. Bayezid'in Kitap Hazinesinin Sanatlı Kitapları", *Sultan II. Bayezid Dönemi ve Bursa*, ed. Nilüfer Alkan Günay (Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2017), 50.

⁴ Semih İrteş, "Şehzade Mustafa ve Cem Sultan Türbesi Kalemîşleri", *Cem Sultan ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli- Olcay Kocatürk (Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2018), 123.

⁵ Semavi Eyice, "Cem Sultan Türbesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993)7/, 286-287; Ünver - Pakalın, *Mustafa ve Sultan Cem ve Türbeleri*, 47.

⁶ Tanındı, "II. Bayezid'in Kitap Hazinesinin Sanatlı Kitapları", 50.

⁷ A. Süheyl Ünver, *Selçuklularda ve Osmanlılarda Resim, Tezhip ve Minyatür* (İstanbul: Akşam Matbaası 1934), 13- 16.

⁸ Ali Fuat Baysal, *Kubbe-i Hadrâ Kalemîşi Tezyinatı ve Onarımı* (Konya: Palet Yayınları, 2020), 13.

⁹ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi* (İstanbul: Yem Yayınları, 2016), 70.

rından anlaşılmaktadır. Ancak Fatih Sultan Mehmed'in küçük oğlu olan Cem Sultan'ın 900/1495 yılında vefatının ardından cenazesinin 1499 yılında Bursa'ya getirilmesi ve söz konusu türbeye defnedilmesiyle birlikte Cem Sultan Türbesi olarak anılmaktadır. Yapı Muradiye Türbeleri içerisinde iç mekân tezyinatı bakımından sanat değeri taşıyan özelliklere sahiptir.¹⁰ Kalemîşi tezyinat devrinin özgün nakışlarını ihtiva etmektedir. II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mahmud'un 912/1507 de vefatının ardından inşa edilen türbenin siva üzeri ve malakari tekniğinde uygulanmış kalemîşleri özgün motiflere sahiptir. Mükrim Hatun Türbesinin, II. Bayezid'in oğlu Şehzade Şehinşah'ın hanımı Mükrim Hatun'a ait olduğu bilinmektedir. Kitabesi bulunmayan türbe XV. yüzyıl sonu XVI. yüzyıl başı olarak değerlendirilmektedir. Mükrim Hatun'un 923/1517 yılında vefat ettiği düşünüldüğünde yapının da bu yıllarda yapılmış olması muhtemeldir. II. Bayezid'in hanımı Güruh Sultan'a ait olan Güruh Hatun Türbesi 933/1527 yılında inşa edilmiştir. Muradiye türbeleri içerisinde devrin özgün kalemîşi nakışlarına sahip önemli yapılarından biri olarak dikkat çeker. Söz konusu nakışların üzeri XIX. yüzyıl sonlarında siva ile kaplanmış ve barok-rokoko süslemelerle bezenmiş olmasına karşın yakın zamanda gerçekleştirilen restorasyon sürecinde yapılan raspa çalışmaları neticesinde siva altından devrin orijinal nakışları çıkartılmıştır. XVI. yüzyıl başlarına tarihlendirilen Şirin Hatun Türbesi ise II. Bayezid'in diğer hanımı Şirin Hatun'a aittir.¹¹ Türbenin kalemîşi tezyinatı diğer türbelerin tezyinat programı ile benzerlik göstermektedir. Bayezid dönemi tezyinat anlayışının görüldüğü bir diğer türbe ise Mevlana Türbesi'dir.¹² Kubbe-i Hadrâ olarak da anılan bu yapı, bir Selçuklu eseri olmasına karşın II. Bayezid döneminde esaslı bir tamirat geçirdiği türbe iç yüzeyinin tamamen bu dönemde yenilendiği ve bugünkü mevcut durumun da o döneme ait olduğu hem kitabesinden hem de tezyinat programından anlaşılmaktadır.¹³ Muradiye Türbelerindeki kalemîşi tasarımları ile yakın benzerlikler bulunan Mevlana Celaladdin-i Rûmî'nin türbesine ait kalemîşleri, kadim Osmanlı başkentleri dışında Bursa tezyinat üslubuna ait günümüze ulaşan güzel bir örnektir. İsimlerini zikrettiğimiz ve geçmişi hakkında kısaca bilgilendirme yaptığımız yapılar II. Bayezid dönemi ile ilişkilendirilen yapılar ve tezyinatları da bu dönem özelliklerini taşımaktadır.¹⁴

Fatih Sultan Mehmed'in oğlu II. Bayezid (886/1481- 918/1512) Amasyalı Hattat Şeyh Hamdullah'tan ders almıştır. Hat sanatındaki yeteneği¹⁵ ve tezyinata karşı aşına olmasından dolayıdır ki, bu dönem Osmanlı sanatı bağlamında

¹⁰ Eyice, "Cem Sultan Türbesi", 7/286-287; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinde Fâtih Devri* (İstanbul: Baha Matbaası, 1989), 3/161.

¹¹ Bozkurt Ersoy, "Bursa Muradiye Türbeleri", *Kültür ve Sanat* 7 (1990), 27-34.

¹² Ali Fuat Baysal - Ayşe Zehra Sayın, "Restorasyon Sonrası Kubbe-i Hadrâ Kalemîşleri Üzerine Bir Değerlendirme", *İstem* 33 (Haziran 2019), 41.

¹³ Baysal, *Kubbe-i Hadrâ Kalemîşi Tezyinatı*, 9.

¹⁴ Ünver - Pakalın, *Mustafa ve Sultan Cem ve Türbeleri*, 53.

¹⁵ Şerafettin Turan, "Bayezid II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/234.

zengin bir dönemdir.¹⁶ II. Bayezid Leonardo Da Vinci gibi Avrupa'daki bazı sanatçılarla iletişim kurmasının yanında sanat faaliyetleriyle de yakından ilgilenmiştir.¹⁷ Ayrıca Herat'ta Timur Sultanı Hüseyin Baykara (ö.912/1506), Şiraz ve Tebriz'de Akkoyunlu hükümdarı Yakub (ö. 895/1490), Kahire'de Memluk Sultanı Kayıtbay (ö. 900/1495) II. Bayezid'in çağdaşı yöneticilerdir. Söz konusu isimler aynı zamanda medeniyetimizin kültürel zenginliğine katkıda bulunan sultanlardır.¹⁸

Mimari yapılardaki kalemışlerinin dönem dönem onarımlar geçirmesi mukadderdir. Kubbe, tavan gibi birimlerde iklimden kaynaklanan yağmur ve kar sularının sızıntıları nedeniyle sıva yüzeyin nemlenip kabarması, ısı ve ışık kaynaklarından çıkan duman, is gibi çevresel faktörler veya insan nefesinin sıva yüzeyinde oluşturduğu tabaka gibi etkenler nakışların bozulmasında önemli rol oynar. Bunların yanı sıra kişilerin dış müdahaleleri ve bilinçsiz onarımlarda kalemışlerinin kalıcı hasara maruz kalmasında etkindir. Nitekim geçmişte üzerleri sıva ile kapatılan Muradiye Türbelerinin bir kısmının 1434/2013 yılında gerçekleştirilen onarımlarında sıva altından devrin özgün nakışlarının çıkması dönemin desen analizlerini yapabilmemize imkân vermesi açısından sevindirici bir gelişmedir. Zira dönem tezyinatını genel olarak incelediğimizde oldukça zengin tasarımlara sahip olduğunu, kendinden önceki dönemlerden ciddi farklılıklar arz etmekle birlikte kendinden sonraki yüzyılda da çok kullanılmayan şekil ve biçimleri bu örneklerden müşahede edebiliyoruz.

2. Kalemışı Tasarımlarındaki Yaprak Benzeri Çıkıntılar

Osmanlı tezyinat sanatının bir kolu olan kalemışinin mimari yapılara uygulanmasında “*rûmî*”, “*hatâî*”, “*bulut*”, “*mühani*”veya “*zencerek*” gibi ana motiflerin kullanılması bir gelenek olarak yerleşmiştir. Ancak bu motiflerin haricinde makalemizde “yaprak çıkıntısı” olarak adlandırdığımız yardımcı motiflerin kompozisyonda kullanılması bu döneme ait bir özellik olarak dikkat çeker. Dişli yaprak olarak düzenlenen çıkıntılı yaprağın eski bir örneği XVII. yüzyılda detayları bozulmuş olmakla birlikte Edirne Üç Şerefeli Camii'nin (851/1447) avlu batı girişinin hemen sol tarafındaki altıgen kasnaklı kubbenin aslan göğüslerinde kapalı form biçiminin tepeliğinde kümeli yapraklar şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Şekil 1a). Söz konusu biçim Edirne yapılarında kullanılmış olsa da XV. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilen Bursa'daki yapılar kadar yoğun değildir. Bursa üslûbu olarak değerlendirdiğimiz bu örnekler Mevlana Türbesi haricinde Muradiye Türbelerinde mevcuttur ve günümüze kadar ulaşmış en güzel numunelerdir.¹⁹

Genellikle üç veya beş dilimden oluşan bu yaprak çıkıntıları, kullanılan alanın büyüklüğüne göre kademe sayısı bazen değişebilmektedir. Değerlendirme-

¹⁶ Ünver, *Selçuklularda ve Osmanlılarda Resim*, 16.

¹⁷ Turan, “Bayezid II”, 5/ 237.

¹⁸ Tanındı, “II. Bayezid'in Kitap Hazinesinin Sanatlı Kitapları”, 43.

¹⁹ Ünver - Pakalın, *Mustafa ve Sultan Cem ve Türbeleri*, 51; Arseven, *Türk Sanatı ve Tarihi*, 464.

ye çalıştığımız bu çıkıntı motifler, kalemişi olarak uygulanan desenler içerisinde farklı biçimlerde görülmektedir. Araştırmalarımız neticesinde; sınırlandırılmış bir alanın dışına taşanlar, dairevi bir formu çevreleyenler, vazo ve benzeri objelerde kullanılanlar ve hatâî ve rûmî motiflerini çevreleyenler olmak üzere dört farklı uygulamanın mevcut olduğu görülmüştür.

2.1.Kapalı Form Olarak Değerlendirdiğimiz Alanlardan Dışarı Taşan Yaprak Çıkıntıları

Bu biçim, yaprak çıkıntısı olarak adlandırdığımız şeklin en ilginç olan türüdür. Söz konusu yaprak benzeri biçimler, kapalı form olarak tasarlanmış ve bir çizgi ile sınırlandırılmış alanın dışına belirli aralıklarla çıkıntı şeklinde taşmıştır. Desenin bulunduğu zeminden dışarı fırlamış dişli yaprak şeklinde bir görüntü veren bu biçim bazen zemin rengi ile bazen de tahrir rengi ile renklendirilmiştir (Şekil 1b, c, d, e). Nakkaş bu biçimleri yerleştirmede farklı yöntemler de geliştirmiştir. Nakışları dikkatle incelediğimiz zaman dışarıya taşan bu çıkıntıların bazı örneklerde saplı bir yaprak görüntüsü ile kıvrım yaparak tekrar içeriye doğru döndükleri görülür (Şekil 1c, e). Bazı örneklerde ise bu yaprak çıkıntıları mahdut alan dışında kıvrılarak ve birbirinin içinden geçmek suretiyle birleşmişlerdir (Şekil 1c).

Söz konusu bu şekiller şemse tasarımlarına tığ olarak da kullanılmıştır. Edirne Üç Şerefeli Camii'nin (851/1447) avlu kubbelerinde gördüğümüz dairevi veya şemse motiflerinin dış kısımlarındaki tığ şeklindeki düğümler, Bursa Şirin Hatun Türbesi'ndeki (XVI. yy. başları) örnekte gördüğümüz gibi yaprak çıkıntıları şeklinde uygulanmıştır (Şekil 1f, g). Düğüm ve yaprak çıkıntısının her ikisinin birlikte kullanıldığı örnekleri Bursa Şehzade Mahmud Türbesinde (912/1507) (Şekil 1h), yaprak çıkıntılarının dendanlı pervaza tığ yapacak biçimde alt- üst şeklindeki uygulamalarını da Cem Sultan Türbesindeki yazı istiflerinde ve Mükrim Hatun Türbesinde görebiliriz (Şekil 1ı, i). Benzer bir örnek de Mevlana Dergâhında Kubbe-i Hadrà' yı taşıyan kemer içindeki tasarımların tığ kısmında yine yaprak çıkıntılarına ait güzel örnekler bulunmaktadır (Şekil 1j).

Yaprak çıkıntılarının özellikle zemin renkli olan örneklerde görüldüğü gibi sisteme entegre eden sapsız, dalları veya helezon sisteminin olmaması söz konusu biçimin kökeni konusunda bazı tereddütler oluşturabilir. Ancak bahsettiğimiz bu tip yaprak çıkıntılarını, desen zemininden dışarıya doğru yapıya benzer şekilde çıkıntı yapmış olmalarını *nebatî detaylar* olarak niteleyebiliriz. Zira tezyinatımızda kullanılan hatâî motifleri algımızda nasıl ki bitkisel bir motif olarak yer ediniyorsa, bu yaprak benzeri şekilleri de nebatî motiflerin bir çeşidi olarak değerlendirmemiz mümkündür. Görselde nebatî görünüş baskındır.

Dönem kalemişi tasarımlarında dikkat çekici şekilde tercih edilen bu şekiller nakkaşın engin tasarım gücünü de ifade etmektedir. Bu şeklin uygulanmasında çeşitli denemeler yapmış olan nakkaş neticede bir üslup ortaya koymuştur. XV. yüzyılın son çeyreğinde tezyinatımıza yeni bir üslup olarak giren bu yap-

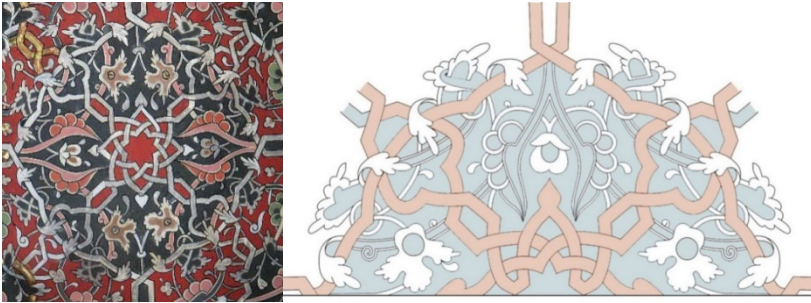
rak çıkıntısı biçimlerin XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar kullanıldığını söyleyebiliriz.²⁰

Şekil 1a: Edirne Üç Şerefeli Camii'nde Bulunan Yaprak Çıkıntıları

Şekil 1b: Mevlana Türbesi'nde Bulunan Yaprak Çıkıntıları

Şekil 1c: Mevlana Türbesi'nde Bulunan Yaprak Çıkıntıları

²⁰ İrteş, "Şehzade Mustafa ve Cem Sultan Türbesi Kalemışleri", 123.

Şekil 1d: Şirin Hatun Türbesi'nde Bulunan Yaprak Çıkıntıları

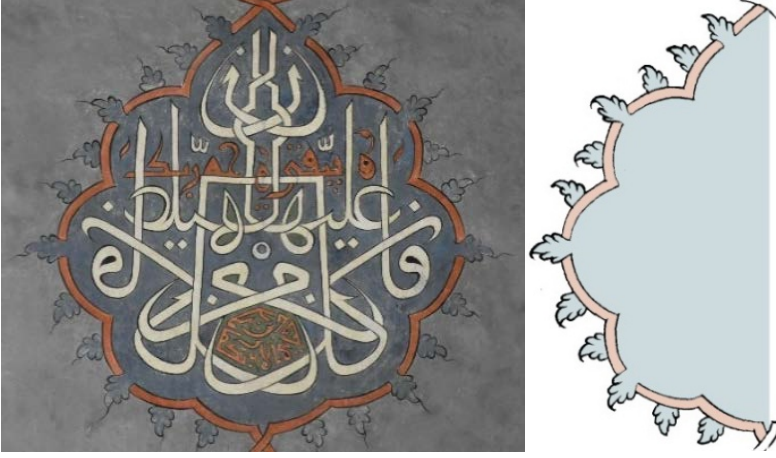

Şekil 1e: Cem Sultan Türbesi'nde Bulunan Yaprak Çıkıntıları

Şekil 1f: Edirne Üç Şerefeli Camii'nde Bulunan Yaprak Çıkıntıları

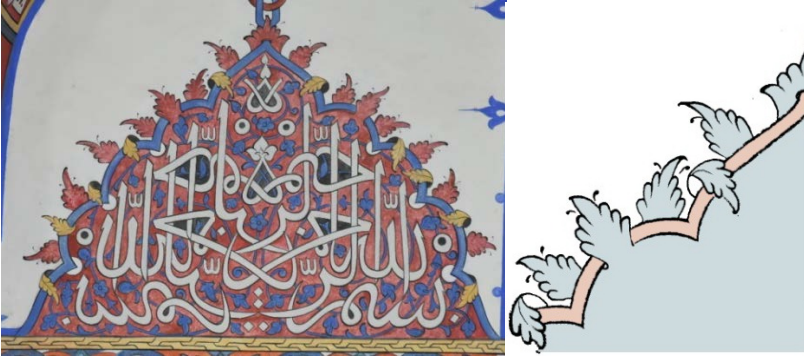

Şekil 1g: Şirin Hatun Türbesi'nde Bulunan Yaprak Çıkıntıları

Şekil 1h: Şehzade Mahmud Türbesi'nde Bulunan Yaprak Çıkıntıları

Şekil 1i: Cem Sultan Türbesi'nde Bulunan Yaprak Çıkıntıları

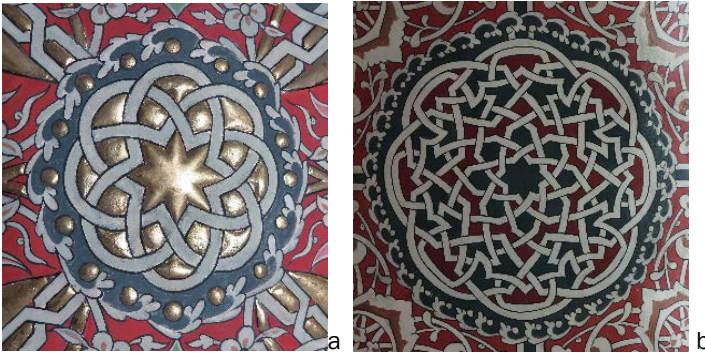
Şekil 1i: Mükrim Hatun Türbesi'nde Bulunan Yaprak Çıkıntıları

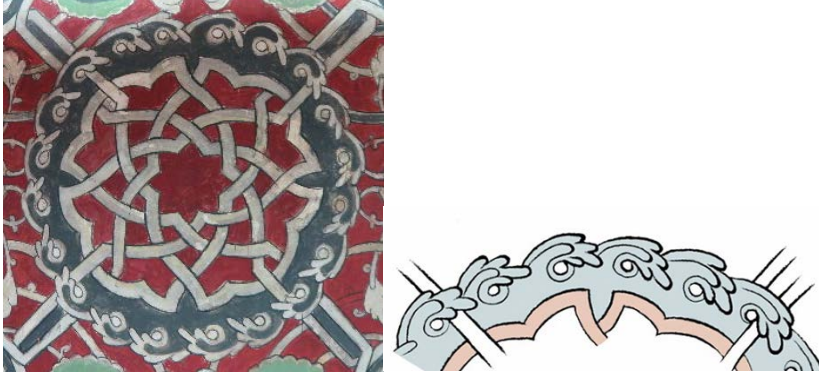
Şekil 1j: Mevlana Türbesi'nde Bulunan Yaprak Çıkıntıları

2.2. Dairevi Formların Çevresini Kuşatan Yaprak Çıkıntıları

Yaprak çıkıntısı olarak tanımladığımız şeklin kullanıldığı bir diğer tasarım, dairevi bir zeminin etrafını saran örneklerdir. Söz konusu çıkıntıların, müdevver formun etrafını birbirini takip eder şekilde ve birbiri üzerine yatık biçimde daireyi tamamen sarmış olması onu çelenk benzeri bir görünümüne sokmuştur. Bu tip tasarımların üzerinde genellikle dairevi zemine uyacak şekilde geçme motifleri yerleştirilmiştir. Böylece kompozisyon içerisinde müstakil büyük bir rozet biçimi elde edilmiştir (Şekil 2a, b, c). Bu tür örnekler tespit edebildiğimiz kadarıyla Mevlana Türbesi'nde bulunmaktadır.

Şekil 2a, b: Mevlana Türbesi'nde Bulunan Dairevi Formlardaki Yaprak Çıkıntıları

Şekil 2c: Mevlana Türbesinde Bulunan Dairevi Formlardaki Yaprak Çıkıntıları

2.3. Hatâî ve Rûmî Motiflerini Çevreleyenler Yaprak Çıkıntıları

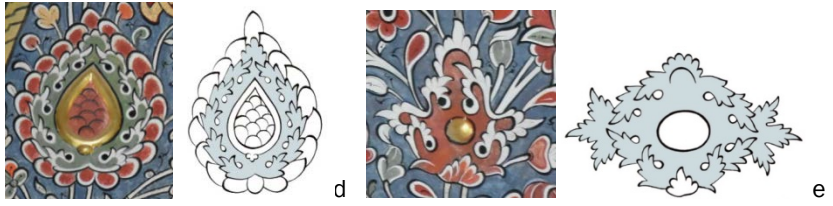
Yaprak çıkıntısı olarak tanımladığımız bu biçimler, dönem tasarımlarında kullanılan hatâî ve rûmî motiflerin bünyelerinde görülmektedir. Hatâî ve benzeri bazı nebati motifler, özellikle merkezsel hatâî motiflerin veya dikey / yatay nebati motiflerin dış hatları, söz konusu yaprak çıkıntılarıyla oluşturulmuştur. Bu tarzdaki uygulamalar bize yaprak çıkıntılarının nebati kökenli olduğu hissini kuvvetli şekilde vermektedir (Şekil 3a, b, c, d, e, f). Cem Sultan Türbesi'nin kible cephesindeki dendanlı kemer aynası üzerindeki kalemışleri, çeşitli biçimlerdeki hatâî motiflerinin tasarımı ile meydana gelmiş doğal tasarım şemasıdır. Türbedeki diğer örneklerde de görüldüğü gibi bu hatâî motiflerin detaylarında dişli yaprakların örnekleri mevcuttur (Şekil 3d, e). Hatâî motiflerin bir detayı olan bu dişli yaprakları, kalemışı tezyinatımızda rûmî motiflerinin dış çerçevesinde de kullanılmıştır. Buna ait en erken örneği Edirne Üç Şerefeli Camii (851/1447) harim kubbe nakışlarında görmekteyiz (Şekil 3h). Rûmî motiflere sarılmış yaprak çıkıntılarının örneklerini Cem Sultan Türbesi (Şekil 3i), Mevlana Türbesi (Şekil 3j) ve Şirin Hatun Türbesi'nde (Şekil 3j) görebiliyoruz. Ancak bu uygulamalar rûmî motifin nebati kökenli olduğu anlamına gelmez. Daha önce bahsettiğimiz şekilde nakkaşın bir fantezisi olarak değerlendirmek mümkündür.

Şekil 3a, b: Mevlana Türbesi'nde Bulunan Hatâî ve Benzeri Nebati Motiflerin Kenarlarındaki Yaprak Çıkıntıları

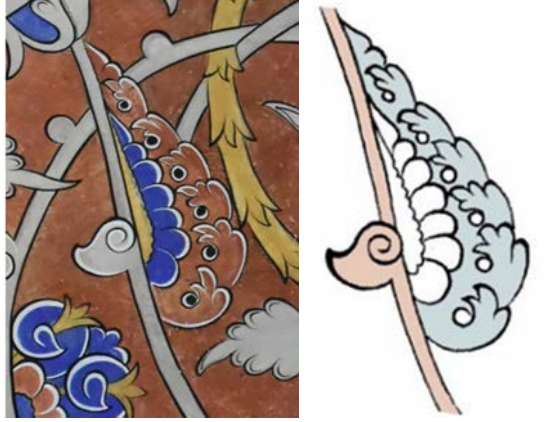
Şekil 3c: Şirin Hatun Türbesi'nde Bulunan Hatâî ve Benzeri Nebati Motiflerin Çevresindeki Yaprak Çıkıntıları

Şekil 3 d, e, f, g: Cem Sultan Türbesi'nde Bulunan Hatâî ve Benzeri Nebati Motiflerin Çevresindeki Yaprak Çıkıntıları

Şekil 3h: Edirne Üç Şerefeli Camii'nde Bulunan Hatâî ve Benzeri Nebati Motiflerin Çevresindeki Yaprak Çıkıntıları

Şekil 3i: Cem Sultan Türbesi'nde Bulunan Hatâî ve Benzeri Nebati Motiflerin Çevresindeki Yaprak Çıkıntıları

Şekil 3i: Mevlana Türbesi'nde Bulunan Hatâî ve Benzeri Nebati Motiflerin Çevresindeki Yaprak Çıkıntıları

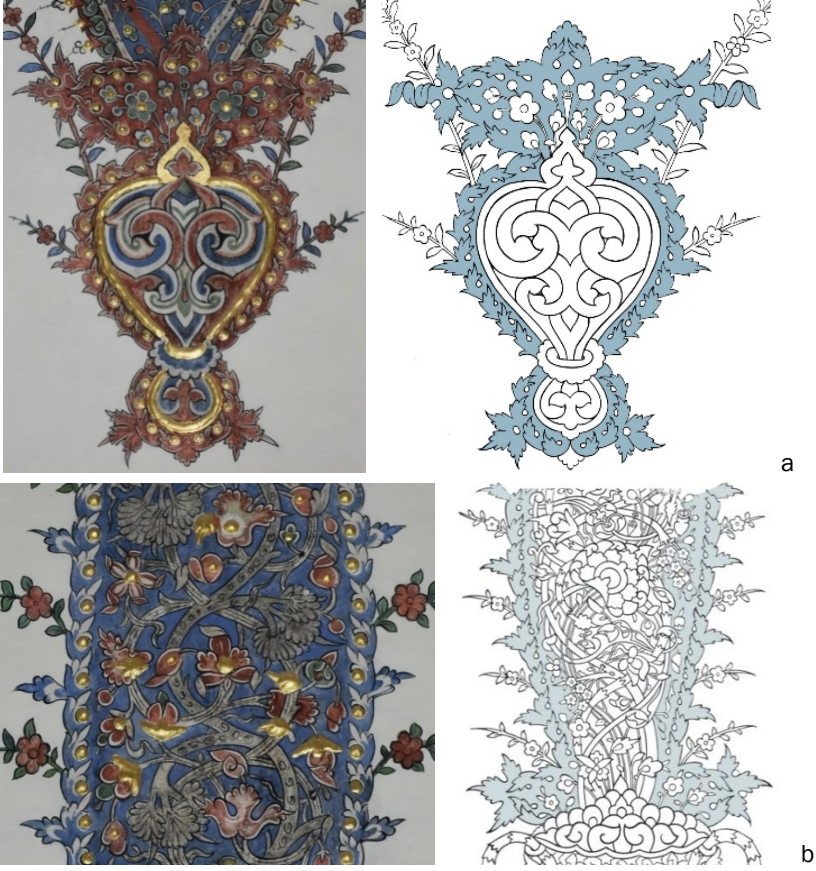
Şekil 3j: Şirin Hatun Türbesinde Bulunan Hatâî ve Benzeri Nebati Motiflerin Çevresindeki Yaprak Çıkıntıları

2.4. Vazo ve Benzeri Objelerde Kullanılan Yaprak Çıkıntıları

Söz konusu şekilleri dönem tezyinatının en önemli ögesi olan vazolu tasarımların çevresinde, vazoların ağız kısmında yoğun biçimde kullanılmıştır. Vazoların gerek bünyesinde, gerekse üst kısmına yerleştirilen oval formun çevresine

yaprak çıkıntıları uygulanmıştır. Bu uygulamalarda sözü edilen yapraklar farklı yönlere doğru yönelmiş dağınık şekilde resmedilmiştir.

Anlatılması oldukça güç olan bu şekilleri, yorumlamak için en doğru yol diğer örneklerle birlikte fotoğrafların veya çizimlerin yardımıyla algılanmasıdır. Dolayısıyla tanımlamaya çalıştığımız yaprak çıkıntılarında farklı birimlerden örnekler verdik ve çizimlerini yaptık.

Şekil 4a, b: Cem Sultan Türbesinde Vazo Resimlerinin Çevresinde Bulunan Yaprak Çıkıntıları

Sonuç

II. Bayezid Dönemi tezyinatına baktığımızda oldukça zengin tasarımlara sahip olduğunu görebiliyoruz. Motif, desen, renk ve yoğunluk açısından tasarımlarda çeşitlilikler dikkat çekmektedir. Dönemin kendine özgü bir tezyinat anlayışı vardır. Önceki yılların tezyinatından ciddi farklılıklar arz etmekle birlikte kendinden sonraki yüzyılda da çok kullanılmayan şekil ve biçimler bu dönemde göze çarpmaktadır. Böyle bir zenginliğin oluşmasında bu yüzyıl içerisinde mevcut olan yakın çevredeki devlet yöneticilerinin sanata önem vermeleri, ülkele-

rinde sanatçıların üretimlerine destek vermeleridir. Dolayısıyla teşvik ve arz talep dengesi tezyinat sanatının gelişmesinde önemlidir. Timur'un Anadolu'ya gelişi, sanatçı transferleri ve bu süreçte Nakkaş Ali'nin çalışmaları da bu değişimin etkenleridir. Bursa ve Edirne yapılarında gördüğümüz tasarımların temelinde Nakkaş Ali ve öğrencilerinin emekleri vardır.

Döneme ait ve günümüze ulaşabilen yapıların kalemışı tasarımlarında yaprak çıkıntısı şeklinde tezahür eden biçimler dikkatimizi çeker. İzlerini Edirne Üç Şerefeli Caminin kalemışlerinde de gördüğümüz bu şekillerin bir üslûp olarak tasarımlarda yer aldığını Cem Sultan Türbesinde görüyoruz. Muradiye Külliyesi içerisindeki çoğunlukla II. Bayezid ailesine ait türbelerin kubbe nakışları içerisinde farklı tarzlarda uygulanan bu yaprak şekilleri bir paftanın (şemse, salbek, alınlık vb.) çevresinde biçimin dışına ve içine çıkıntı yapmış, kompozisyonlarda yeni bir görüntü ortaya çıkmıştır. Bu şekiller bazen belirli aralıklarla sınırlandırıldığı alanın dışına çıkıntı yaparken, bazen de dairevi formun çevresini birbiri üzerine yatay şekilde kuşatmıştır. Bunun gibi serbest kullanımın yanında hatâî veya rûmî motiflerin bünyelerini sarmalayan şekilde uygulandığı örnekler de vardır. Dişli yaprak şeklindeki bu biçimler, buldukları tasarımın büyüklüğüne göre diş sayıları da değişiklikler gösterebilmektedir. Diğer taraftan tasarımlarda gözlemlediğimiz bir hususta motiflerin birbirini yırtarak geçmesi veya delik açmak suretiyle birbirlerinin içinden geçmeleridir. İntihari şekil olarak adlandırılan bu uygulamada motifin motifle geçişi olduğu gibi helezonlarında yaprakları delerek geçtiği pek çok örnek vardır. Dönemin kalem işi tezyinatında en çok görülen uygulamalarından biri olarak bu örnekleri dikkate aldığımızda söz konusu şekillerde nebati bir şeklin varlığı hissedilmektedir. Yaprakların özel bir çerçeve mahiyetinde kullanılmış olduğu bu örneklerden yola çıkarak söz konusu biçimleri saz üslubunun öncüleri olduğunu da söyleyebiliriz. Nasıl ki farklı görünümümlü yaprakların bir biçim içerisinde dizilişlerinden meydana gelen hatâî motiflerinin menşeyini nebati olarak kabulleniyorsak bu çıkıntıları da nebati olarak değerlendirebiliriz. XV. yüzyılın sonlarında ortaya konan ve tezyinatımıza yeni bir üslûp olarak giren bu yaprak çıkıntısı biçimlerin XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar kullanıldığını söyleyebiliriz. Çalışmamızda dönemin dikkat çeken motifleri olarak değerlendirdiğimiz bu biçimleri yine döneme ait yazma eserlerin tezhiplerinde veya diğer tezyini unsurlarda göremiyoruz. Calib-i dikkat olan bir diğer konu, bu ilginç tasarımların çoğunlukla türbe mimarisinde yer almasıdır. Bulduğu alanın dış çerçevesinden çıkıntı şeklinde taşan bu yaprakların en önemli örnekleri Cem Sultan Türbesi'nin (884/1479) nakışlarında bulunurken, Şehzade Mahmut (912/1507) türbe nakışlarında da üslubunun güçlü şekilde devamlılığı söz konusudur. Ayrıca bu üslûp, Mükrime Hatun (923/1517), Gülruh Hatun (933/1527) ve Şirin Hatun (XVI. yy. başları) Türbeleri'nde de kısmen görülmektedir. Muradiye Türbeleri dışında görebildiğimiz bir örnek de Mevlana Türbesi'nin (900/1495) nakışlarıdır.

Tasarımlarda bu tür fantezilerin tercih edilmesi nakkaşın tasarım anlayışından kaynaklanmaktadır. Nakkaş veya nakkaşlar muhtemeldir ki kendilerine özgü bir üslûp ortaya koyma çabasında olmuşlardır. Nakkaş dönemin muteber

tasarımlarının yanında kendine özgü birtakım şekilleri kompozisyona dâhil ederek desenlere zenginlik katmıştır. Ancak II. Bayezid Dönemi tasarımları içerisinde zevkle kullanılan bu farklı şekillerden bugüne kadar kaynaklarımızda veya desen çözümlmelerinde bahsedilmediği malumdur. Yaprak çıkıntısı olarak adlandırdığımız bu şekillerin gözden kaçtığını ve tezyinatımızın muhteiyatını teşkil eden motif örnekleri içerisine dâhil edilmediğini söyleyebiliriz.

Muradiye Külliyesi içerisindeki söz konusu türbeler ve Mevlana Türbesi'nin kalemişi tasarımlarında dikkatimizi çeken ve tezyinat terminolojimizde yer bulmayan bu farklı biçimi benzer örnekleri ile birlikte analiz etmek ve tanıtmak kanaatimizce önem arz etmektedir.

Kaynaklar

- » Arseven, Celal Esad. *Türk Sanatı ve Tarihi, Menşeiinden Bugüne Kadar*. 4 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1946.
- » Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri*. İstanbul: Baha Matbaası, 1989.
- » Bağcı, Serpil. "Erken Osmanlı Kalem İşleri Üzerine Bazı Gözlemler". *In Memoriam İ. Metin Akyurt ve B. Devam Anı Kitabı*. ed. Armağan Erkanal. 33-40. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1995.
- » Baysal, Ali Fuat - Sayın, Ayşe Zehra. "Restorasyon Sonrası Kubbe-i Hadrâ Kalemişleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Dergipark*. Erişim 27 Mayıs 2021. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem/issue/46622/550810>
- » Baysal, Ali Fuat. *Kubbe-i Hadrâ Kalemişi Tezyinatı ve Onarımı*. Konya: Palet Yayınları, 2020.
- » Ersoy, Bozkurt. "Bursa Muradiye Türbeleri". *Kültür ve Sanat Dergisi* 7 (1990), 27-34.
- » Eyice, Semavi. "Cem Sultan Türbesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/286-287. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- » İrteş, Semih. "Şehzade Mustafa ve Cem Sultan Türbesi Kalemişleri", *Cem Sultan ve Dönemi*. ed. Bilal Kemikli, Olcay Kocatürk, Mart 2018, 123.
- » Kuban, Doğan. *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yem Yayınları, 2. Basım, 2016.
- » Tanındı, Zeren. "Sultan II. Bayezid'in Kitap Hazinesinin Sanatlı Kitapları". *Sultan II. Bayezid Dönemi ve Bursa*. ed. Nilüfer Alkan Günay. 41-59. Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2017.
- » Turan, Şerafettin. "Bayezid II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/234-238, İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- » Ünver, A. Süheyl. *Selçuklularda ve Osmanlılarda Resim, Tezhip ve Minyatür*. İstanbul: Akşam Matbaası, 1934.
- » Ünver, A. Süheyl - Pakalın, Mehmet Zeki. *Bursa'da Fatih'in oğulları Mustafa ve Sultan Cem ve Türbeleri*. Bursa: Halkevi Yayınları, 1945.